

CUMHURİYET DÖNEMİ KARS'TA NÜFUS

*Nebahat Oran ARSLAN**
*İlyas TOPÇU***

ÖZ

Uzun süren savaşların ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu genel nüfus sayımında cinsiyet ve yaş gurupları itibariyle, okur-yazarlık oranları, medeni hale göre, doğum yerleri açısından, ana dillere göre, ekonomik faaliyet dalları ve sakatlıklar başlıkları altında ülke nüfusunun profili çıkartılmıştır. Bu çalışmada 1927 ve 1935 nüfus sayımlarına ek olarak 1933 yılında Kars Halkevleri tarafından yapılan nüfus sayımı da göz önünde tutulmuş ve Kars Vilayetinin nüfus yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kars Vilayeti, Halkevleri, 1927 Nüfus Sayımı, 1935 Nüfus Sayımı.

POPULATION IN KARS DURING THE REPUBLICAN ERA

ABSTRACT

After long-running wars, the first census in the newly founded Republic of Turkey was held in 1927. The first census aimed to investigate the country's population profile in terms of gender, age and marital status. Other headings of the census were literacy, place of birth, native tongue, occupation or economic activity and disability status. Considering the 1927 and 1935 censuses, this study also refers to the 1933 census, conducted by the People's Houses of Kars, and presents detailed information about the population of the Kars Province at the time.

Keywords: The Kars Province, People's Houses, the 1927 Population Census, 1935 Census of Population.

* Yrd.Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KARS.

** Okt., Kafkas Üniversitesi İİBF KAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, KARS.

Giriş

Kavram olarak nüfusun en sade tanımı, belirli bir zamanda, belirli bir bölgede yaşayan insan sayısıdır. Devletlerin gücü; ordusunu oluşturan asker sayısı, hazine için gerekli vergiler, zirai üretim, sanayi üretimi, ticaret, tüketim gibi örnekler nüfusla yakından alakalı konulardır ve yeterli sayıda nüfusa gereksinim duyarlar.

Günümüzde bütün dünya ülkelerinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri nüfustur. Çünkü nüfus, bir yandan dünyadaki sınırlı doğal kaynakları paylaşan, bu nedenle bütün çevre sorunlarının temel kaynağı olurken öbür taraftan da, ülkeler için önemli bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamada gerekli bir unsurdur.

Ülkeler yüzyıllar öncesinde ve hatta yirminci yüzyılın ortalarına kadar, nüfusun sayısal olarak fazlalığını güçlü olmak için gerekli ve yerli faktör olarak görmüşlerdir. Ancak, günümüzde nüfusun sayısal fazlalığından daha çok, nitelikleri veya özellikleri üzerinde durulmaktadır. Nüfus miktarı ve sahip olunan nüfusun özellikleri ile ülkelerin kalkınmaları arasında ilişki kurulmaktadır.¹

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları arazi tahriri adı altında ve gereken ihtiyaca göre kuruluş yıllarından itibaren dönem dönem yapılmış ise de genellikle asker ihtiyacı, sipahilerin ellerinde bulunan mülklerde bir değişimin olup olmadığı, vergi toplamak gibi kaygılarla yapılmış ancak, Avrupa'da olduğu gibi modern usullerle yapılmamıştır.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde, başta yeni fethedilen yerler olmak üzere ülke toprakları üzerinde yaşayan halkın sayım ve yazımı belli aralıklarla yapılmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve gelişme dönemlerinde reyanın iyi bir şekilde idaresi devlet için esas sayılmıştır. Bu esasa göre de devlet için bilinmesi gereken en önemli şey, reyanın elinde bulundurduğu toprak ve bu toprak ile reaya arasında var olan ilişkidir. Reaya ile toprak arasındaki bu ilişkiyi iyi bilmek için de öncelikle toprak ve nüfus sayımının yapılması gerekmektedir. Vergi ve askerlik işleri bu sayım ve yazım esasına dayandığından, devletin toprak düzeni ve yönetim sistemi bu sayım ve yazımı zorunlu kılıyordu.

İlki 1831 yılında yapılan Osmanlı nüfus sayımlarının temel amacı vergi toplamak ve askere alınacak kişilerin belirlenmesi olduğundan, bu sayımlarda

1 Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımında Çorum Vilayetinin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, Elazığ, 2009, s. 234.

başta kadınlar olmak üzere nüfusun belirli kesimleri sistemli olarak sayım dışında bırakılmış; tüm ülkeyi kapsamayan veya ülkenin bazı kesimlerinde farklı tarihlerde sayımlar yapılmıştır.²

Ayrıca Osmanlı devletinin yaygın olarak kullandığı bir diğer metot salnamelerin çıkarılmasıdır. Bir yılın veya geçmiş birkaç yılın bütün olaylarını, her tür icraatını, istatistik, ziraat, ticaret, sanayi, tarih ve fen bilgilerini özet halinde içerecek şekilde devlet tarafından her sene düzenlenen ve basılan eserler olan “salname”ler Osmanlı yıllıkları 19. Yüzyılın eserleridir. Sayımlardan daha ayrıntılı bir şekilde, bölgenin nüfusu hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Salnameler Osmanlı şehirlerinin nüfusu hakkında bilgiler içermektedir. Bunlar kaza düzeyine dek erkek ve kadın nüfus, göçmen geliş ve gidişleri, hane halkı sayıları, ölümler ve doğumlar, millet-kent-hatta köy kapsamında nüfusu içermektedir. Ancak verilen bilginin derinliği ve kalitesi bölgeden bölgeye değişmektedir. Salnameler her ne kadar nüfus bilgisi içerse de bazı eksiklikler söz konusudur. Örneğin: salnamelerdeki nüfus bilimsel malzemeden yoksundur. Bazen yıllıklar sadece nüfus sayısı hakkında özetlenmiş bilgi sunarlar.³ Yani vilayet ile onun sancaklarında bulunan toplam nüfusun ya da erkek nüfusun sayısını verirler.⁴

Kars Sancağının nüfus bilgilerine Erzurum salnamelerinde rastlanmaktadır. 1870, 1871, 1873, 1874, 1876, 1877 tarihli Erzurum Salnamelerinde Kars Sancağı ile ilgili veriler doğrultusunda Kars’ın idari yapısı, nüfusu, eğitim, sağlık, ekonomik durumu hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmektedir.⁵ Erzurum Vilayet Salnamelerinden günümüzde bilinenleri H. 1287 (M.1870), H.1288 (1871), H. 1289 (M. 1873), H.1290 (M. 1873), H. 1291 (M. 1874), H. 1292 (M.1875), H. 1293 (M.1876), H. 1294 (M. 1877) tarihli olanları taş matbaada basılmış olup, H. 1299 (M.1882), H. 1304 (1887), H.1310 (M.1892), H. 1312 (M.1894), H. 1315 (M.1897), H.1317 (M.1899), H.1318 (M. 1900) tarihli olanları ise modern matbaalarda basılmıştır.⁶ Erzurum Vilayetinde 1287 ve 1318 yılları arasında 17 kez basılmıştır. İlk yıllarda düzenli olarak her yıl basılırken daha sonraki yıllarda birkaç yılda bir

2 Aytül Tamer, Alanur Ç. Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki yeri: Basında Yansımaları”, *Nüfusbilim Dergisi*, 2004 , s. 75

3 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998 s. 173

4 *Erzurum Vilayet Salnamesi*, H. 1288, (Bundan sonra EVS) s. 143.

5 Hürü Sağlam, *Erzurum Salnamelerinde Kars Sancağı*, Kafkas Üniversitesi, Sos. Bil. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2011, s. 9.

6 Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)*, s. 56-57.

basılmaya başlamıştır.⁷

Kars'ın Rus hâkimiyetine girmeden önceki nüfusu salnamelere kaydedilmiş şekliyle aşağıdaki tablolarda ayrı ayrı verilmiştir:

Esami-i Kaza ve Nevahi	Kura	Nüfus-ı Zükur		
		Hristiyan	İslam	Yekun
Kars Kazası	110	519	11.110	11.629
Şüregel Kazası	84	1.015	2.320	3.335
Zaruşad Kazası	74	0	3.325	3.325
Kağızman Kazası	58	950	2.825	3.775
Yekun	326	2.484	19.580	22.064

1288 tarihli salnamede Kars ilinde Müslüman nüfusla birlikte gayrimüslim nüfusa da rastlanmaktadır. Ayrıca Kars Merkeze bağlı 110 köyde 519 gayrimüslim, 11.110 Müslüman yaşamaktadır. Zaruşad kazasında gayrimüslim nüfus kaydedilmemiştir.⁸

Esami-i Kaza ve Nevahi	Kura	Hane	Nüfus-ı Zükur		
			Hristiyan	İslam	Yekûn
Kars Kazası	112	2.735	500	9.794	10.294
Şüregel Kazası	84	1.500	610	5.970	6.580
Zaruşad Kazası	78	895	0	4.070	4.070
Kağızman Kazası	58	725	700	3.419	4.119
Yekûn	332	5.855	1.810	23.253	24.463

1873 tarihli salname bir önceki salnameye göre farklı olarak hane sayısını da vermektedir. Bilgiler incelendiği zaman merkez nüfusunda önceki yıllara göre azalma yaşanırken kazalarda nüfus artışı ve genel nüfusta da bir artış söz konusudur.⁹

⁷ "Salnâme Maddesi", İslâm Ansiklopedisi, C.X, s. 135.

⁸ EVSH. 1290, s. 174.

⁹ EVSH. 1291, s. 143.

Esami-i Kaza ve Nevahi	Kura	Hane	Nüfus		
			Hristiyan	İslam	Yekûn
Kars Kazası	112	2735	500	9.794	10.294
Şüregel Kazası	84	1.500	610	5.970	6.580
Zaruşad Kazası	78	895	0	4.070	4.070
Kağızman Kazası	58	725	700	3.419	4.119
Yekun	332	5855	1810	23.253	25.063

H.1291 tarihli salnamede nüfusun Kars ilinde sabit kaldığı görülürken, Şüregel kazasında artış söz konusudur. Zaruşad kazasında bu yılda da Hristiyan nüfus kaydedilmemiştir.¹⁰

Esami-i Kaza ve Nevahi	Kura	Hane	Hristiyan	İslam	Yekûn
Kars Sancağı	120	4.612	2.645	11.710	14.355
Şüregel Kazası	95	2.000	1.045	2.450	3.495
Zaruşad Kazası	58	300	15	1.100	1.115
Kağızman Kazası	75	151	1.110	2.660	3.770
Akbaba Nahiyesi	28	70	0	1.500	1.500
Yekun	376	7.133	4.815	19.420	25.235

1876 tarihli salname bir önceki yıllardaki bilgilerin aksine yeni bilgiler vermektedir. En önemli ayrıntı Zaruşad Kazası'ndaki 15 zükur gayrimüslim nüfustur. Ayrıca Akbaba Nahiyesinde yapılan nüfus sayımı da istatistikî bir bilgi olarak sunulmuştur. Akbaba'da Hristiyan nüfusuna rastlanmamaktadır. Nüfusta artış söz konusudur.¹¹

Esami-i Kaza ve Nevahi	Kura	Hane	Nüfus-ı Zükur		
			Hristiyan	İslam	Yekûn
Kars Sancağı	120	4612	2645	11710	14355
Şüregel Kazası	95	2000	1045	2450	3495
Zaruşad Kazası	58	300	15	1100	1115
Kağızman Kazası	75	151	1110	2660	3770
Akbaba Nahiyesi	28	70	0	1500	1500
Yekun	376	7133	4815	19420	25235

10 EVSH. 1293, s. 144.

11 EVSH. 1294, s. 129.

A-Cumhuriyet Dönemi Nüfus Çalışmaları ve 1927 Nüfus Sayımı

Gerek Devlet Salnameleri ve gerekse daha sonraki yıllarda yapılan nüfus sayımları devlet için hayati önem taşıyan ayrıntılı verileri yansıtmakta yeterli değildi. I. Dünya savaşının ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti için hiç yeterli değildi. Savaşla beraber çok büyük oranda insan ve toprak kaybedilmişti ve yeni sınırlar içerisinde yaşayan vatandaşların sayısı hakkında net bir bilgi yoktu. Türkiye'nin karşılaştığı önemli sorunlardan biri de nüfusun sayısının, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmemesi olduğundan, Türkiye'de kısa süre içerisinde bir genel nüfus sayımının yapılması kararlaştırılmıştı.¹² Osmanlı Devletinin nüfus yapısı ve nüfusun sayılmasını ihtiyaç haline getiren durumlar Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde nüfus sayımının yapılmasını şart koşuyordu. Emperyalist batıya karşı verdiği milli bağımsızlık savaşıyla, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Anadolu'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunu gerçekleştirdikten sonra, yeni kurum ve idari birimlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla ilk nüfus sayımı 1927'de gerçekleştirmiştir.¹³

Nüfus sayımlarının yapılmasındaki amaçlardan biri de istatistiksel verilere ulaşılmasıdır. Bir toplumda okur-yazar nüfusun tespiti, öğrenim çağındaki çocukların ve gençlerden öğrenim görenlerin oranı, doğum ve ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, ortalama yaş, kadın-erkek oranı, özürnlü nüfusun oranı, meslekler, bina sayıları, kirada oturanların oranları gibi konular istatistiğin belli başlı konularını oluşturur. Bu verilerin bilinmesi, hükümetlerin halkın ihtiyaçlarına çözüm üretmesine yardımcı olurlar. 1927 Nüfus sayımı, bu amaca yönelik tarihimizdeki modern usullerle yapılan ilk sayım olması açısından önem taşımaktadır.

Nüfus sayımı yapılmadan önce, Türk nüfusunun sayısı hakkında çeşitli tahminlerin olduğu da görülmektedir. İçeriden ve yurt dışından yapılan bu tahminler gerçeği yansıtmaktan çok uzaktır.

1924 senesine atfen Türkiye Cumhuriyeti hudutları içerisinde yaşayan nüfus miktarını British Foreign Office 9.000.000 ve Fransa Hariciye Nezareti memurlarından birisi de 8.000.000 olarak tahmin etmekteydi. Türkiye nüfusu hakkında verilen rakamlardan en dikkate değerine, G. K. Scalieri isminde bir Yunanlının, Yunanlıların Anadolu'daki mağlubiyeti öncesinde, yayınladığı eseri örnek verilebilir. Türk toprakları üzerinde yaşayan Türk ırkından oluşan

12 T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş, Ankara 1968, s. 4-5.

13 Sami Yuca, "Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri", *Akademik Bakış Dergisi*, Haziran 2011, s. 3

nüfusu, diğer ırklara göre mümkün merteye az göstererek, Türk milletinin anavatan topraklarındaki yaşamak hakkını yok sayma çabasındadırlar. Aynı düşünceler içerisinde bulunan İtalya'nın eski diktatörü Mussolini de 1926 yılındaki nutuklarının birinde Türkiye nüfusunun 6 milyondan fazla olamayacağını ileri sürmüştür. Lozan Antlaşması'nda muhatap devletler, Türkiye'nin savunduğu tezleri yeterli miktarda nüfusu olmadığını öne sürerek karşıt görüşlerle Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak istemişlerdi.¹⁴

1927 nüfus sayımı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı olduğu için halka iyi anlatılmalıydı. Ve asıl önemli nokta da hiç kimsenin sayım dışı kalmamasıydı. Kimsenin sayım harici kalmaması, istatistiki verilerin sağlıklı olmasının ön koşuluysa ikincisi de Avrupa'da aleyhimize yapılan propaganda cereyanının önüne geçebilmek için de gereklidi.

Osmanlı sayımlarının vergi toplamak ve askere alınacak nüfusu belirlemek amaçları taşıyor olması ağır vergilerden ve uzun yıllar süren savaşlardan yılmış olan halkta 1927 sayımına yönelik bir kaygı yaratmıştır. Basında konuyla ilgili kaygının yersiz olduğunun altı çizilmiş, bu söylentinin halkı yanlış bilgilendirmekten öteye gidemeyeceği anlatılmıştır. İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamada bu sayımın halktan bir şeyler istemek için değil halka hizmet vermek için yapıldığı belirtilmiştir.¹⁵

Nüfus sayımı için yapılan ilk resmi hazırlık 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Kurumun müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir. Kurum Türkiye'de düzenli ve sistemli olarak istatistiksel veri toplamayı hedeflemiştir.¹⁶ 1927 genel nüfus sayımının sağlıklı şekilde yapılabilmesi için devlet, 10 Nisan 1927 tarihinde, binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1003 sayılı kanunu çıkarmıştır.¹⁷

Başvekil İsmet (İnönü) tarafından 16 Mayıs 1926 tarihinde Meclise gönderilen Umumi nüfus tahriri hakkındaki kanun layihası, 2 Haziran 1926 günü Genel Kurul gündemine alınmıştır. İlgili kanun tasarısı üzerinde yapılan müzakereler sonucunda aynı gün TBMM tarafından 893 numaralı kanun olarak kabul edilmiştir.¹⁸ Aynı kanunun 2. Maddesi mucibince ülkenin bazı

14 Mustafa Köse, *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2010, s. 117

15 Tamer -Bozbeyoğlu, *agm.*, s. 76

16 Tamer - Bozbeyoğlu *agm.*, s. 74

17 *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, C.XXXI., s. 3-5.

18 Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun

Madde 1. 1927 senesinde Türkiye Cumhuriyetinde umumi bir tahriri nüfus icra edilecektir.

kısımlarında deneme amacıyla nüfus sayımları yapılmıştır.¹⁹

Ekim ayının sonlarına kadar Türkiye genelinde nüfus sayımı için yapılan bütün hazırlıklar sona ermiş, 28 Ekim 1927 Cuma günü²⁰ nüfus sayımı yapılmıştır. Sayım boyunca sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Bu yasak Cumhuriyet Gazetesi'nin ilk sayfasında "Sakın Unutmayınız" başlığı ile sayım süresince sokağa çıkma yasağı olduğu ve bu sürede her yerin kapalı olacağı, bu nedenle de gereksinimlerin önceden karşılanması gerektiği okuyuculara hatırlatılmıştır.²¹

Sayım öncesindeki tahminler 12-13 milyon ile "iyimser" ve 10 milyonun altında "kötümser" olarak ayrılırken, Türkiye nüfusunun 4 Kasım 1927'de Camille Jackquart tarafından 14 milyon olarak açıklanması sevinçle karşılanmıştır.

Avrupalıların, hükümetin sayım sonuçları konusunda baskı yapacağı şeklindeki ön yargıları nedeniyle, Camille Jackquart sayım sonuçları konusunda kendisine ve kurumuna hiçbir şekilde müdahale edilmediğini belirtme gereği duymuştur. Sayım sonucunun doğru olmadığı iddiasının büyük bir hata olacağını, sonuçların bildiriminde yapılmış olabilecek küçük hataların ise İstatistik Genel Müdürlüğü'nün yapacağı çalışma sırasında düzeltileceğini belirtmiştir.²²

Toplam nüfusun beklenenden yüksek olması kadar önemle üzerinde durulan bir konu da ülkede kaç Türk'ün yaşadığıdır. İncelenen gazetelerde ilk

Madde 2. 1926 senesinde memleketin bazı aksamında nüfus tahriri icra edilecek mahalleri Dahiliye Vekili tayin eder.

Madde 3. Ahalinin cevap yermeye mecbur oldukları suallerle tahrir ve hanelere numara yazı gibi tahriri nüfusun neticesini temine mahsus bilcümle tedabiri İstatistik ve Nüfus Müdüriyeti Umumiyelerince tespit ve bir talimatname ile tayin olunur.

Madde 4. Hâkimlerden maada bilûmum memurini devlet, ordu mensubini (Hâkimler), umumî ve hususî bütçelerden maaş ve tahsisat alan mecalis azası - mebuslar müstesna -, muallimler, mekâtip talebesi, bilcümle okur - yazarlar rüesayı memurini mülkiye tarafından tevdi olunan tahrir memurluğunu kabul ve ifaya mecburdurlar. İcap ederse azamî bir hafta müddetle mektepler de tatil olunabilir.

Madde 5. Dördüncü maddede zikrolunan vazifeyi kabul etmeyenler veya kabule mani olanlarla tahriri nüfusa müteallik talimatnameye muğayir harekette bulunanlardan beş liradan aşağı ve yirmi beş liradan yukarı olmamak üzere cezayı nakdi alınır. *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, C.XXVI., s.53-55.

19 1926 yılında Sivas, 1927 yılında ise Ankara, Mersin, Ödemiş, Tekirdağ'da tecrübe edinmek amacıyla nüfus tahrirleri yapılmıştır". 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III, Usuller Kanun, Talimatnameler, Baş Vekalet Müdevvet Matbaası, Ankara, 1929, s. 3

20 Sayımın yapıldığı 1927 yılında cuma günleri resmi tatil günü olduğu için sayım cuma günü yapılmıştır.

21 Köse, *agt.*, s. 117

22 Tamer -Bozbeyoğlu, *agm.*, s. 81

sayım sonuçlarının yalnızca cinsiyet ayırımına göre açıklandığı görülmektedir. Nüfusun anadil ve tabiiyete göre bölünüşü, diğer nitelikleri ile birlikte 1929 yılında yayınlanmıştır. Ancak gazetelerde, konu ile ilgilenenlerin toplam nüfusu dikkate alarak tahminde buldukları yazılara yer verilmiştir. Falih Rıfkı'nın (1927) Milliyet ve Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan yazısının teması da budur. Bu yazıda şöyle denilmektedir:²³

“Nüfusumuz 14 milyona yakındır; şurası bilhassa şayan-ı dikkattir ki bu yekûnun 12 milyondan fazlası halis Türk'tür. Nüfusumuzun bu hususiyetini daha ilk satırda nazar-ı dikkati celb etmek isteriz.”

1-1927 Sayımında Kars'ın Genel Nüfusu ve Cinsiyet Dağılımı

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı bir geçiş döneminde yapıldığı için bazı eksiklikleri olduğu aşikârdır. Bu sayım Osmanlı sayımlarının geleneğini izler. Biçim açısından bu sayım nispeten çağdaştır ve Osmanlı sayımlarında bulunmayan yazımlama kategorilerini içermektedir: “Evli, dul, boşanmış”, “doğum yerine göre nüfus”, “ana dile göre nüfus” başlıkları, çağdaş bir sayım olduğunun göstergeleridir. Ayrıca nüfusun yaşlara göre bölülmenin gösterilmesi de önemli bir ayrıntıdır ve sayımı daha kıymetli hale getirir. 1927 sayımında yaş grupları 1 yaşından küçük olanlar, 1-2 yaşındakiler, 7-12 yaşındakiler, 13-19 yaşındakiler, 21-45 yaşındakiler, 61-70 yaşındakiler ve yaşı 71'in üzerinde olanlar şeklinde gruplandırılmışlardır.²⁴

1927 tarihinde yapılan ilk genel nüfus sayımına göre; Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270 kişidir. Kilometrekareye düşen insan sayısı 17'dir. Nüfusun 1.040.669 kişisi Trakya Bölgesinde, geriye kalanı olan 12.607.601 kişide Anadolu'da bulunmaktadır. 1927'de Türkiye'nin sahip olduğu nüfusun yerleşim birimlerine göre dağılımına bakıldığında nüfusun %25'i şehirlerde, %75'i ise köylerde yaşamaktadır.²⁵

Bu dönemde Kars ve ilçelerinin toplam nüfusu 204.846 olup, 38.006'sı Kars Merkezde, 24.434'ü Ardahan'da, 25.208'i Arpaçay'da, 18.667'si Çıldır'da, 21.954'ü Göle'de, 17.305'i Kağızman'da, 23.906'sı Posof'ta, 35.336'sı da Sarıkamış'ta bulunmaktadır.²⁶ Kars'ın tarihi açıdan nüfusunu 1927 yılına kadar ele aldığımızda ilk göze çarpan şey bölgenin siyasi ve askeri açıdan

23 Tamer –Bozbeyoğlu, *agm.*, s. 82.

24 McCarty. *age.*, s. 151.

25 TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri*, Hüsniyatı Matbaası, Ankara, 1929

26 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 10

hareketliliği ile yoğun bir nüfusa sahip olduğudur. Osmanlı toprakları olan bu bölgedeki nüfus Rus çarlığı döneminde tamamen Türk ve Müslüman nüfusa yönelik uygulamalar neticesinde demografik yapının değiştiği görülecektir. Ne yazık ki o döneme ait elimizde hala pek fazla kaynak olma-dığından, o dönem burada görev yapan Rus generallerinin tutmuş olduğu raporlardan istatistiki bilgiler ışığında hareket edebiliyoruz.²⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Evliye-i Selasenin Siyasi Durumu ve Milli Mücadele dönemi sırasında Kars'ın nüfus yapısını çok etkileyen olaylar gelişmiştir. Burada nüfusu en çok etkileyen olayların başında Ermenilerin bölgedeki Türklere yapmış olduğu mezalim ve göçe zorlamalarıdır. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen burada yapılan mili mücadele ve halk oylaması Türklerin nüfus üstünlüğünü göstermesi açısından önemlidir.²⁸

Ticaret yolları üzerinde bulunmuş olması ve önemli tarihi yerleşim yerleri arasında bulunması nedeniyle Kars, kendine özgü bir özelliğe sahiptir. Selçukluların bölgeye gelişiyle tarihi değişmeye başlayan bölge, uzunca bir süre Selçuklu Devleti, ardından Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde yer almıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus harbiyle (93 Harbi) Rus hakimiyetine girmiş, I. Dünya Savaşında Ermeni terör faaliyetlerine maruz kalmıştır. Rusların savaştan çekilmesi ve 3 Mart 1918'de Brest Litovsk anlaşmasını imzalaması ile kısa bir süreliğine Türk hakimiyetine giren Kars, Mondros Ateşkes antlaşmasının 11. Maddesi gereğince boşaltılmış ve İngilizler tarafından işgal edilmiştir.²⁹ 17-18 Ocak 1919 tarihinde gerçekleştirilen Büyük Kars Kongresiyle Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti kurulmuşsa da 12 Nisan'da Kars'ı işgal eden İngilizler Meclisi dağıtarak mebusları sürgüne göndermişlerdir.³⁰ Ardın-

27 Candan Badem, *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, İstanbul 2010, s. 45-46.

28 Esin Dayı, *Evliye-i Selasede Milli Teşkilatlanma*, Erzurum 1999, s. 60-61

29 Madde 11: "İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri, işgal ettikleri yerlerden geri çekilecekler." Yani, 1914 sınırları öncesine geri dönülecektir.

30 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska ve Ahılkelek çevresinde *Ahıska Hükümet-i Muvakkatı* (Ahıska Geçici Hükümeti), 3 Kasım 1918 tarihinde Emir Bey Ekberzâde başkanlığında, merkezi İğdır olmak üzere *Aras Türk Hükümeti* ve 5 Kasım 1918'de Kepenekçi Emin Ağa (Emin Ağa Borçalı) ve Piroğlu Fahreddin Bey başkanlıklarında merkezi Kars olmak üzere *Kars İslâm Şûrası* kurulmuştur. 30 Kasım 1918 tarihinde Kars'ta toplanan kongrede bu üç hükümet *Kars Millî İslâm Şûrası Merkez-i Umumi* adı altında birleşmiştir. Başkanlığına Cihangirzade İbrahim Bey seçilmiştir. 60 yöresel temsilcinin katıldığı bu kongre ile Kars, Oltu, Kağızman, İğdır, Sarıkamış, Ardahan ile Türklerin veya Müslümanların yaşadığı Ahılkelek, Ahıska ve Batum gibi şehirlerde yaşayan halk örgütlenmiştir. 17 Ocak 1919 ve 18 Ocak 1919 tarihlerinde Dr. Esat Oktay Bey başkanlığında Kars'ta toplanan kongreye 131 temsilci katılmış ve kongrede Kars Millî İslâm Şûrası'nın adı *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi* (Güneybatı Kafkasya Millî Geçici Hükümeti) olarak değiştirilmiştir.

dan İngilizlerin Ermenileri buraya yerleştirmeleri huzursuzluğa ve karanlık günlere girilmesine neden olmuştur.

Nihayet 30 Ekim 1920'de Kazım Karabekir komutasında bölgeye giren Türk ordusu ile Ermeni zulmü son bulmuş, Kars yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dahil edilmiştir.

Kars'ın gerek Rus işgalinde olması ve gerekse Ermeni çete faaliyetlerine maruz kalması nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ya da bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Aynı anda devam etmekte olan I. Dünya Savaşı nedeniyle de cephelerde hayatını kaybeden genç nüfusu da bunun üzerine eklediğimiz zaman, Kars'ta 1927 sayımında 204.846 olan nüfus miktarı üzerinde iki defa düşünmek gerektiği gayet net anlaşılacaktır.

1927 nüfus sayımına göre 204.849 kişilik nüfusun 108.803'ünü erkekler, 96.043'ünü de kadınlar oluşturmaktadır.³¹ Erkek kadın nüfusu arasında bu denli fark olmasının nedeni, uzun yıllar devam eden geniş çaplı savaşlar, milli mücadele döneminde yaşanan insan kayıpları ve Ermenilerin bölgede yaptığı katliamlar olarak sıralanabilir.

2-1927 Nüfus Sayımında Kars Nüfusunun Yaş ve Medeni Hal Durumuna Göre Özellikleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımının önemli özelliklerinden birisi de istatistikî verilerin fazla oluşudur. Yaş grupları aralıkları detaylı bir şekilde verilirken, yine aynı şekilde medeni durum bilgileri, yıllara göre evlenme ve boşanma oranları hakkında da bilgiler vermektedir.

1927 nüfus sayımına göre 1 yaşından küçük 8.584 kişi, 1-2 yaş arası 18.065, 3-6 yaş arası 30.302, 7-12 yaş arası 28.840, 13-19 yaş arası 24.556, 20-45 yaş arası 65.209, 46-60 yaş arası 16.386, 61-70 yaş arası 7.188, 71 yaş ve üzeri 4.982 kişi ve bununla beraber yaşı meçhul olan 734 kişi kayıtlara geçmiştir.³²

1 ile 12 yaş aralığındaki nüfus 85.791 kişi olarak göze çarpmaktadır. Bu

Başkanlığına yine Cihangirzade İbrahim Bey seçilmiştir. Bu geçici hükümet, 18 maddeden oluşan anayasası ve yeşil ve kırmızı zemin üzerinde bulunan ay-yıldızlı bayrağı kabul edip, 12 üyeli bir bakanlar kurulu ve halkın oyu ile seçilen 131 milletvekili bir parlamento kurmuştur. 25 Mart 1919 tarihinde bu meclis *Cenüb-i Garbî Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi* adını almıştır. Hükümet Kars'ın dışında Artvin, Ardahan, Batum, Gümrü, Sarıkamış, Nahcivan, Ordubad ve İğdir'i sınırları içinde saymıştır. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, Cilt II, s. 225-226

31 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 10

32 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 26

rakam bize Kars bölgesinde doğurganlık oranının yüksek olduğunu söylememiz için yeterli olmaktadır. Yine 13 ile 60 yaş arasındaki nüfus miktarına baktığımız zaman 106.151 rakamı göze çarpmaktadır. Bu rakamdan da Kars'ın genç nüfusa sahip olduğu bilgisi çıkarılabilir.

Kars'ta, 1927 nüfus verilerine medeni hal açısından incelediğimiz zaman şu bilgiler göze çarpmaktadır: Bekar 63.076 erkeğe karşılık, bekar 47.999 kadın, evli 44.097 erkeğe karşılık, evli 40.658 kadın, dul 1.419 erkeğe karşılık, dul 7.204 kadın ve 87 boşanmış erkeğe karşılık, 120 boşanmış kadın olduğu sayım sonucunda ortaya çıkmıştı.³³

Bu rakamlar içerisinde en fazla göze çarpanı dul erkek ve kadın sayıları arasındaki büyük farktır. 1.419 dul erkek sayısına karşılık 7.204 dul kadın olmasının en önemli nedeni ise yukarıda da değindiğimiz üzere uzun yıllar devam eden savaşlar ve savaş meydanlarında hayatını yitiren erkek nüfusunun fazlalığıdır. Halk arasında resmi nikah yerine imam nikahının tek başına tercih edilmiş olma olasılığının da oldukça yüksek bir ihtimal olduğu önemli bir gerçektir. Bu da resmi rakamlara yansıtılmadığından, medeni hal konusunda rakamlarda farklılıklar yaşanmış olabileceği de hatırdan çıkmamalıdır.

3-Ana Lisanı İtibariyle Kars Nüfus'nun Özellikleri

1927 nüfus sayımının en dikkat çekici sonuçlarından birisi de, bu bölgede konuşulan ana dil ile ilgili bilgileri içermesidir. Başta Türkçe olmak üzere toplam 11 farklı ana dil konuşan insan gurupları tespit edilmiştir. Bir de buna ilave olarak (607'si erkek, 393'ü kadın) 1000 kişilik bir gurubun "meçhul lisanlar" konuştuğu ortaya çıkmaktadır. 11 farklı ana dile sahip insanların Kars'ta mevcut olmasının en önemli nedenlerinden birisi, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu bir imparatorluk olması ve bünyesinde farklı milletlerden insanları barındırıyor olmasıydı. İkinci önemli faktör Rus çarlığı döneminde buraya yerleştirilen halklardan burada kalanlardı.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye genelinde, anadil olarak Türkçeyi belirtenler 11.777.810 kişi ve bu rakamın toplam nüfusa oranı % 86.42'dir. Anadili olarak Kürtçeyi belirtenler 1.184.446 kişi olurken toplam nüfusa oranı % 8.69, % 0.70'lik bir grup anadili olarak Çerkezceyi (95.901 kişi) belirtmişlerdir. Tabloya göre diğer anadillerin bütününe toplam nüfusa oranı % 4.19'da kalmıştır.³⁴

33 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 26

34 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 74

Kars'ta konuşulan ana lisanlara ve rakamlara bakacak olursak; 85.743 erkek, 74.449 kadın ve toplamda 160.192 kişi ana dil itibariyle Türkçe konuşmaktadır. İlçeleriyle beraber 204.846 kişilik nüfusa sahip Kars'ta 160.192 rakamı yaklaşık olarak % 80'e denk gelmektedir ve bu oran oldukça yüksektir.

Diğer ana dillere bir göz atacak olursak 22.108 erkek, 20.837 kadın toplamda 42.945 kişi Kürtçe konuşmakta, 202 erkek ve 182 kadın toplamda 384 kişi Tatarca, 2 erkek, 155 kadın toplamda 157 kişi Çerkezce, 104 erkek 7 kadın toplam 111 kişi Acemce, 10 erkek 11 kadın toplam 21 kişi Ermenice, 23 erkek 6 kadın toplamda 29 kişi Yahudice ve bunlara ilaveten 3 Arnavutça, 2 Bulgarca 1 de Fransızca konuşulan diller arasında yerini almıştır.³⁵

4-Okur-Yazarlık Özellikleri

Bir ülkenin, bölgenin, şehrin, beldenin gelişip kalkınması o yörenin sahip olduğu yetişmiş, iyi eğitim almış, öğretim sürecinden geçmiş, bilinçli ve girişimci insan gücü ile doğru orantılıdır.

1924'ten itibaren eğitim alanında laikleştirme, demokratikleştirme, Latin harflerinin kabulü, Tevhid-i Tedrisat kanunu, millet mektepleri ile karma eğitim özendirilerek kadının okuma-yazma durumunu daha iyiye çekme ve milli dil ve milli tarih eğitim modelleri oluşturulmuş ve ayrıca öğretmen okulları açılarak maaş ve iş durumları iyileştirilerek reformist bir yol izlenmiştir.³⁶

1927 genel nüfus sayımı verileri itibariyle Türkiye'nin toplam nüfusu içerisinde 1.111.496 kişi okuma-yazma bilirken bu rakam toplam nüfus içerisinde %8 gibi çok düşük bir orana denk gelmektedir. Buna karşılık dönemin Türkiye geneli nüfusu içerisinde 12.517.992 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir. Bu da bize Türkiye genelinde okur-yazar oranının ne kadar düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir.³⁷ İlk nüfus sayımı sonuçlarına göre okuma yazma bilenlerin tamamının Latin harfleriyle değil, Arap harfleriyle okuyup yazabildiği hatırdan çıkarılmamalıdır.

1927 nüfus sayımına göre 204.846 kişilik nüfusa sahip Kars genelinde okur-yazarlık oranlarına baktığımız zaman, okuma yazma bilen 5.107 erkeğe karşılık, 103.696 erkek okuma yazma bilmemektedir. Kadınlarda durum ise, 771 kadın okuma-yazma bilirken, 95.272 kişi okuma yazma bilmemektedir.³⁸

35 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 241

36 Yuca, *agm*, s. 14.

37 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 46

38 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 40

5-Mesleki Faaliyet Dalları İtibariyle Kars Nüfusunun Özellikleri

Bir yerleşim biriminin ekonomik faaliyet dallarında sahip olduğu meslekler ile bir anlamda bölgenin sahip olduğu ekonomik gelişmişlik düzeyi ve bölge ekonomisinin hangi faaliyetlere yoğunlaştığı hakkında ciddi veriler elde edilebilmektedir. Bölgenin yetişmiş insan gücü ve de meslek dallarıyla bölgesel gelişmişliği hakkında detaylı bilgiyi, nüfusun bu niteliklerinden yararlanarak açıklamak mümkündür. Bu veriler ışığında ilgili bölgenin genel iktisadi artıları ve eksileri durumu çözümleneceği gibi bölgenin temel toplumsal özellikleri olan eğitim durumu, ticari faaliyet tarzları, sosyo-kültürel yapı durumu gibi sonuçlar elde edilerek bölgenin gelişmişlik seviyesine dair idari birimlerce yeni stratejilerin oluşturulması olanaklı hale gelir.³⁹

Osmanlı Devleti'nde zaten ticaret ve sanayi faaliyetlerinin büyük kısmı azınlıkların ve yabancı sermayelerin elinde, Türk nüfusu daha çok tarım ve hayvancılıkla ilgilenmekteydi. Batı Anadolu'da bulunan liman şehirleri ve Batı ile ticari ilişkiler içine giren bölgelerde Doğu ve İç bölgelere göre nispi oranda ekonomik ve sosyal gelişme olmuştur. Bu durum Batı bölgelerinin coğrafi konumu, doğal zenginliği ve jeo-politik konumundan kaynaklanmaktaydı. Genç Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sıralarda ülkenin sosyo-ekonomik durumu ana çizgileri ile incelendiğinde, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri arasında gelişmişlik farkının var olduğu görülmektedir.⁴⁰

Milli Mücadele sonrasında Kars ve çevresinin mesleki manadaki sahip olduğu özellikler hakkındaki tarihsel bilgiye, yine Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımı sonuçlarından ulaşılabılır.

1927 nüfus sayımının meslekler itibariyle inkısamına baktığımız zaman en fazla göze çarpan bölüm, 53.550 erkek ve 70.072 kadın olmak üzere toplamda 123.622 kişinin herhangi bir meslek gurubuna dahil olmadığı yani işsiz ya da mesleği meçhul olanlar kategorisinde bulunduğuudur. Bunun en önemli nedeni olarak yine Anadolu halkının savaştan yeni çıkmış olması ve ekonomik sıkıntıların henüz çözüme kavuşturulamadığı gerçeğidir.

Bölgenin iklimi ve doğa şartlarının bir sonucu olarak en fazla insanların istihdam sağladığı alan ziraat alanıdır. Osmanlı Devleti döneminde de ziraatla uğraşan insanlar bu ekonomik faaliyetlerine kurtuluş savaşının ardından devam etmek durumundadırlar. 44.437 erkek 25.833 kadın, toplamda 70.270

39 Yuca, *age.*,s. 19

40 Yüksel Kaştan, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Erzurum 2006, s. 66

kişi aktif olarak zirai işlerle meşguldürler. Diğer meslek alanlarında hemen hemen yok denilecek kadar az sayıda kadın mevcuttur. Yine bunu da Osmanlı kültürünün etkisiyle kadının aktif olarak meslek dallarında olmaması, daha çok ev kadını statüsünü benimsemiş olmasıyla açıklayabiliriz. Kırsal alanlarda yaşayanların ev kadını konumunda olmalarına rağmen ziraat alanında çalışıyor olmaları olayın farklı bir boyutudur.

İkinci olarak en fazla insanın istihdam edildiği meslek gurubu ticarettir. 4.422 erkek 11 kadın ve toplamda 4.433 kişi ticaretle uğraşmaktadır.⁴¹ Biraz önce bahsettiğimiz iklim, doğa ve arazi şartlarının bir neticesi olarak bölge halkı hayvancılıkla meşgul olmuştur. Farklı alanlarda kısmi olarak ticaret yapılıyor olsa da en fazla bu alanda hayvancılık ve hayvan ticareti söz konusudur. Tarihi sürece ve günümüz 2011 Kars'ına baktığımız zaman çok fazla değişen bir durum olmadığı rahatlıkla görülebilmektedir. Kars ve çevresinin en büyük geçim kaynağı ve uğraş alanının yine ilk iki sırasında ziraat ve hayvancılık gelmektedir.

1927 nüfus sayımı verilerine göre bölgede istihdam edilen insanların en yoğun olduğu üçüncü kategoride ordu mensubu olanlar dikkat çekmektedir. Kadının olmadığı ve 3.062 erkeğin bulunduğu görülmektedir.⁴²

Kars tarihi ve stratejik önemi nedeniyle ilk çağlardan itibaren önemini korumuştur. Selçukluların bölgeye gelişinden itibaren Türk hakimiyetine giren ve vazgeçilemez bir kale konumunda olan Kars, gerek Rusya sınırına yakın olması gerek Kafkaslara açılan bir kapı konumunda olması ve gerekse 1920'lerde Ermenilerle verilen mücadele nedeniyle askeri bir bölge olarak kimliğini korumuştur.

Diğer meslek guruplarında ise görünüm şu şekildedir: 751 erkek 75 kadın, toplamda 826 kişi endüstri alanında varlık göstermektedir. Ziraat alanından sonra ikinci olarak en fazla kadın bu gurubun içerisinde yer almaktadır. 709 erkek ve 7 kadın toplam 716 memur mevcuttur. PTT'de 473 erkek varken kadın bulunmamaktadır.

Kars ve çevresinde 1927 verilerine göre, 69 erkek hakim varken, Posof ilçesinde sadece 1 kadın hakime rastlamaktayız. 220 erkek 17 kadın toplam 237 kişi serbest meslek gurubunda, 1.110 erkek 27 kadın toplamda 1.137 kişi de muhtelif meslek gurubunda bulunmaktadır.⁴³

41 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 196

42 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 197

43 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 197

6-Doğum Yerleri İtibariyle Kars Nüfusu

1927 Nüfus Sayımı De Facto yöntemi kullanılarak yapıldığı için sayım esnasında, sayım memurunun bulabildiği herkes sayılmıştı. Bunlardan bir kısmı Türkiye’de yaşayan yabancı uyruklu kişiler olduğu gibi diğer bir kısmı ise sayım esnasında Türkiye’ye iş için ya da turistik amaçla gelmiş olan kişilerdi. Ülke dışından gelen turistleri taşıyan gemiler limanlarda durdurularak, içindeki yabancı uyruklu kişiler ‘ülkelerine ne zaman dönecekleri gözetilmeksizin’ sayılmışlardı. Bu yüzden sayımı yapılmış olan bu kişilerden bir kısmı sayımdan sonraki günlerde ülkelerine geri dönmüşler ancak istatistiksel veri sonuçlarında Türkiye’deki yabancı tabiiyetindeki kişiler listesindeki sayıya dahil edilmişlerdi.⁴⁴

1927 Genel Nüfus Sayımı’nda Türk tabiiyetinde olmayanların genel nüfusa oranları % 3.23’ten ibaretti. Türk tabiiyetinde olmayan nüfusun toplamı ise 86 693 kişiden oluşmaktaydı.

Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımına baktığımız zaman Kars’ta yaşayan insanlar doğum yerleri itibariyle de sınıflandırılmıştır. Türkiye sınırları içerisinde doğanlar ve sınırlarımızın dışında doğmuş, daha sonra Kars’a yerleşmiş insan guruplarının da bu sayımda ortaya çıkarıldığını belgelerde görebilmekteyiz.

1927 yılı verilerine göre Kars sınırları içerisinde yaşayan 204.846 kişinin 49.909’u erkek, 44.091’i kadın olmak üzere toplam 94.000 kişi Türkiye sınırları içerisinde dünyaya gelmiştir. Türkiye’de doğanların dışında en fazla göç alınmış olan yer Rusya’dır. 58.670 erkek 51.844 kadın, toplam 110.514 kişi Rusya doğumludur.

Doğum yerleri itibariyle Kars nüfusuna baktığımız zaman diğer göze çarpan gurup, 165 erkek 41 kadın, toplam 206 kişi ile İran doğumlulardır. Yine 8 Arnavutluk doğumlu erkek, Bulgaristan doğumlu 1 kadın 6 erkek, Yunanistan doğumlu 1 kadın 4 erkek, Polonya doğumlu 2 kadın 1 erkek, Fransa, Belçika ve Afrika doğumlu birer erkek, Irak doğumlu iki kadın ve meçhul olarak belirtilmiş 23 erkek 54 kadın toplam 77 kişi görülmektedir.⁴⁵

Rusya doğumluların bu kadar fazla olmasının en önemli nedeni, 93 Harbi ile başlayan, I. Dünya savaşı ile devam eden Osmanlı-Rus mücadelesi ve sonrasında Kafkaslarda Rus-Ermeni zulmünden kurtulmak için Kars’a göç eden Türk-İslam nüfusedir. Uzunca bir süre Osmanlı devletinin sınırları

44 Köse, *agt.*, s. 180

45 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 96

içerisinde yaşayan balkan ülkeleri doğumluların az olması, aynı mantık dahilinde Suriye doğumlu kimsenin olmaması ve Irak'tan sadece iki kadın olması da göze çarpan bir diğer husustur.

7-Dinsel Yapı Özellikleri İtibariyle Kars Nüfusu

Anadolu, çeşitli medeniyetlere ve dinlere ev sahipliği yapmış önemli bir coğrafyadır. Bu nedenle Türklerin Anadolu'ya gelişiyle beraber farklı din ve mezheplerin beşiği olmuştur. Bu unsurlar İslami hukukunu hoşgörü ortamında herhangi bir şekilde asimilasyona maruz kalmaksızın iç içe yüzyıllarca varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Lozan Barış Antlaşması imzalanırken de Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sistem göz önünde tutularak Müslüman unsurlar bir bütün olarak ele alınmış, sadece gayrimüslimler azınlık statüsünde değerlendirilmiştir. 1927 nüfus sayımı da bu çerçevede gerçekleştirilmiş olduğu için sayımın yapıldığı yılda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimler ayrı ayrı belirtilmiştir. Bizde bu nüfus sayımı verilerine bakarak 1927 yılında Kars'ta var olan gayrimüslimlerin hangi dine tabii oldukları ve miktarları hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz.

Azınlık olarak adlandırılan Anadolu yaşayan vatandaşlarımızdan gayri Müslim nüfusun tamamına yakını Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmakla birlikte; Türk, Kürt, Arap, Balkan ve Kafkas kökenli nüfusun neredeyse tamamı Müslüman'dır.

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun % 97.36'sını Müslüman nüfus, % 2.64'ünü ise gayrimüslim nüfus teşkil etmekteydi. Gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu iller sırasıyla; % 31.14 ile İstanbul, % 9.52 ile Mardin, % 5.27 ile Çanakkale, % 4.68 ile İzmir, % 4.52 ile Edirne, % 3.88 ile Siirt, % 3.42 ile Diyarbakır, % 2.0 ile Yozgat, % 1.33 ile Sivas ve Tekirdağ, % 1.30 ile Kayseri, % 1.22 ile Kırklareli, % 1.19 ile Elazığ, % 1.12 ile Ankara, % 1.10 ile Mersin, % 1.08 ile Malatya idi.⁴⁶

Kars'ın dinsel yapısına baktığımız zaman 204.846 olan nüfusun çok büyük bir bölümünü Müslümanlar teşkil etmektedir. 108.432 erkek 95.615 kadın olmak üzere 204.047 kişinin Müslüman olduğu görülmektedir. 13 erkek 3 bayan toplamda 16 kişi Katolik, 4 erkek 10 kadın toplam 14 kişi Protestan, 67 erkek 83 kadın 150 kişi Ortodoks, 72 erkek 48 kadın 120 kişi Hıristiyan, sadece 1 Musevi erkek, 213'ü erkek 267'si kadın olmak üzere 480 kişi de sair

46 Köse, *agt.*, s. 164

dinler olarak belirtilmektedir. 5⁴⁷ kişi de dinsiz ya da meçhul başlığı altında kendisine yer bulmuştur. Bu tabloda göze çarpan unsurlardan birisi, Katolik ve Ortodoksluğun dışında Hıristiyanlığın ayrı bir din olarak belirtilmesidir. Burada Hıristiyanlığın farklı bir kolu olan Gregoryen Ermenileri söz konusudur.

8-Maluliyetlere (Sakatlıklara) Göre Kars Nüfusu

1927 Nüfus Sayımına göre vücudunda doğuştan ya da sonradan oluşan herhangi bir şekil bozukluğu, uzuv eksikliği, en az bir uzvunun işlevini yerine getirmediği kişiler engelli kategorisine dahil edilmişleridir.

Anadolu'nun sahip olduğu nüfus yapısı içerisinde özürlü olan insanlar ve bu insanların ihtiyaçlarının belirlenmesi gayesi ile 1927 sayımında nüfusun bu kategorisi belirlenmiştir. Bir yerleşim biriminin nüfusu özellikleri içerisinde bireylerin özrüklüklere göre durumu o bölgenin ekonomik kalkınma, üretim ve hizmet sektörlerin oluşması yanında devletin bu bireylerin ihtiyaçları oranında kurum ve merkezlerin oluşturulmasında ve hizmetlerin dağıtılması alanlarında etkili olan bir diğer nüfus yapısıdır.⁴⁸ Daha önceki nüfus sayımlarında üzerinde durulmayan nüfusun bu yapısı 1927 nüfus sayımı ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Genel itibariyle 1927 verilerine bakıldığında nüfusun fiziksel ve diğer yönleriyle sağlam olduğu açıkça görülmektedir. 107.596 erkek 95.590 kadında herhangi bir şekilde fiziksel ya da zihinsel bir engel bulunmamaktadır.

172 erkek 116 kadın toplam 288 kişi görme engelli olarak kayıtlara geçmiştir. 170 erkek 98 kadın toplam 268 kişi topaldır. 130 erkek 39 kadın toplamda 169 kişi ise sağır-dilsiz olarak tespit edilmiştir. 34 erkek 11 kadın toplamda 45 kişi ise çolaktır. 14 erkek 2 kadın toplamda 16 olmak üzere Kars nüfusu içerisinde kambur insan mevcut belgelerde görülebilmektedir. Ve son olarak ta 687 erkek 187 kadın toplam 874 kişi sair maluliyetler başlığı altında ifade edilmişlerdir.⁴⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi genel itibariyle fiziksel ve zihinsel olarak bir eksikliği olmayan nüfusu içerisinde yıllarca süren savaşlar ve bölgede yaşanan Ermeni mezalimi nedeniyle total ve görme engelli insanların sayısı bir hayli fazladır.

47 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 219

48 Yuca, *age.*, s. 23

49 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 219

B-1933-34 Yıllarında Kars Nüfus Cetveli

Kars nüfusuyla ilgili olarak 1935 sayımı öncesinde Kars Halkevinin, Kars il ve ilçelerini kapsayan nüfus ile ilgili bir cetveli mevcuttur. Bu cetveli Kars'a özel bir küçük sayım olarak değerlendirebiliriz. Bu cetvelle ilgili olarak Kars Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet İdare Heyeti Reisliğinden, Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumiliği Yüksek Makamına gönderilen 25 Nisan 1934 tarihli yazıda, vilayetin nüfusuna ait bir cetvel yapıldığı ve bu cetvelde vilayet nüfusunun ekseriyetle Türk olduğu belirtilmiştir.⁵⁰

Bu cetvel incelendiğinde toplam nüfus 8347, erkek 4374, kadın 3973 olarak görülmektedir. Nüfus Türk, Kürt, Ermeni, Rus, Malakan, Alman, Katolik, Yahudi başlıkları altında sayılmıştır. Kars ve köyleri başta olmak üzere, Göle, Kağızman, Posof, Ardahan, Arpaçay, Sarıkamış ve Çıldır kasabaları, bunların ayrı ayrı köyelerinin ve nahiyelerinin nüfusu gösterilmiştir. Ayrıca Ardahan, Posof, Arpaçay, Sarıkamış ve Çıldır kasabalarında yapılan cetvele Türkmen başlığını taşıyan sütunda eklenerek orda yaşayan Türkmen nüfus ta belirtilmiştir. 1933 sonlarından itibaren yapılan bu cetvel 1934 yılının başlarında tamamlanmış ve Kars halkevinin çalışmaları arasında gösterilmiştir.⁵¹

1933 yılında Kars Halkevi tarafından Kars ve ilçelerinde yapılan nüfus sayımına ait belgeler aşağıdaki gibidir.⁵²

50 *BCA, CHP Evrakı*,490-01/ 837-307-1(116)

51 *BCA, CHP Evrakı*,490-01/ 837-307-1(116)

52 Aslan, Nebahat Oran, "Türk Ocağından Halkevine Geçişte Bir Örnek: Kars Halkevi", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, Sayı 1, s. 50

Kaza ve Nahiyeye İsmi	İcmal	Türk	Kürt	Türkmen	Rus	Malakan	Alman	Çerkez	Lezgi	Köy Adedi
Ardahan Kasabası	1621	1618	-	-	3	-	-	-	-	-
Merkez Nahiyesi	6241	5792	449	-	-	-	-	-	-	23
Hanak Nahiyesi	1065	7020	326	3619	-	-	-	-	-	26
Yalnızçam Nahiyesi	5926	5643	272	-	-	-	11	-	-	18
İcmal	24753	20373	1047	3619	3	-	11	-	-	67
Arpaçay Kasabası	471	451	-	-	20	-	-	-	-	-
Merkez nahiyesi	13549	10531	2453	-	-	565	-	-	-	34
Şöreğel Nahiyesi	9811	9811	-	-	-	-	-	-	-	25
Başgedikler Nahiyesi	6415	6063	352	-	-	-	-	-	-	24
İcmal	30246	26856	2805	-	20	565	-	-	-	83
Sarıkamış Kasabası	2237	2051	96	-	-	11	-	51	29	-
Merkez Nahiyesi	3485	1390	1256	-	-	-	-	372	440	-
Karakurt Nahiyesi	8794	862	7908	-	-	-	-	24	-	-
Selim Nahiyesi	11866	6547	5284	-	-	-	-	35	-	-
Karaurgan Nahiyesi	4991	2794	1702	-	-	-	-	-	495	-
Bardız Nahiyesi	3342	3084	258	-	-	-	-	-	-	-
İcmal	34688	16727	16504	-	-	11	-	482	954	
Çıldır Kasabası	430	430								
Merkez Nahiyesi	8732	8732								
Cala Nahiyesi	4185	4185								
Kurtkale Nahiyesi	5518	5518								
İcmal	18865	18865								

Sarıkamış ve Çıldır kasabalarının nüfusu 1933, diğerleri 1934 yılına aittir.⁵³

53 Aslan, *agm.*, s. 52

C-1935 Nüfus Sayımı ve Kars

1927 sayımının ardından 1933 ve 1934'te Kars nüfusuyla ilgili hazırlanan özel cetvelden sonra 1935 yılında genel sayım yapılmıştır ve bu sayım diğerlerine göre daha itinalı ve daha açıklayıcı olacaktır. Nüfusu kayıt altına almaya yönelik en iyi araçların başında nüfus sayımları gelmektedir. Nüfus sayımlarının iki ana amacı vardır. Birinci amaç, nüfusun belirli bir gündeki miktarını; cinsiyet, yaş, medeni hal, din vs. özellikler açısından öğrenmektir. Elde edilen bu bilgilerde demografi bilimi için asgari derecede gerekli bilgilerdir. İkinci amaç, nüfusun sayı ve vasıf bakımından gelişmesini ve ilerlemesini gözlemlemektir.⁵⁴

Devlet ve toplumun her alanında, eğitimden sağlığa, ticaretten tarıma varıncaya kadar, her türlü sosyal atılımın sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için öncelikli olarak insan varlığının her yönüyle bilinmesi gerekmektedir. Devrim yapılan ülkelerde bu gereksinim daha da önem taşımaktadır.⁵⁵

1935 nüfus sayımı hazırlıkları, 30 Mayıs 1934 tarihli nüfus sayımı kanununun ilanından sonra başlamıştır.⁵⁶

Umumi nüfus sayımı 18 birinci teşrin 1935 Cuma günü Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahilindeki yerlerde şahsen mevcut bulunan insanların adedini tespit etmek için yapılacaktır. Her sayım mıntkasında o gün mevcut bulunan yerli, yabancı ecnebi insanlar bilatefrik sayıma dahil edileceklerdir.⁵⁷

1935 sayımından bir sene önce, aynen 1927 sayımında olduğu üzere, özel bir talimatname ile şehirlerde, köylerde ve yol üzerlerinde, kırlarda ve dağlarda bütün binalara, hatta mağara, kovuk ve sabit çadırlara numara koyma çalışmalarının başlatıldığı görülür. Bu işle görevli olarak, belediye olan yerlerde belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri görevlendirilmiştir. Numaralandırma masrafları da bina sahiplerinden tahsil edilmiştir. Sayıma verilen büyük önem nedeniyle, sıkı kontrol sağlanmış, kontrol için en üst düzey mülki amirler görevlendirilmiştir. Ayrıca gerek tecrübe sayımları, gerekse nüfus işleri konusunda görevlerini dikkatli bir şekilde yapan kaymakam ve valililerin, diğerlerine örnek olması için takdirname ile ödüllendirildikleri görülmektedir.⁵⁸

54 Fevzi Çakmak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *ÇTTAD*, VIII/18-19, Bahar-Güz, 2009, s. 98

55 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, III/1, 1. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 276

56 "Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun", Kanun no: 2465, *Düstur*, XV, 3.tertip, s. 352.

57 1935 Umumi Nüfus Sayım Talimatnamesi, *BCA*, Fon Kodu: 030,10 Yer No: 24.136.11

58 "Genel Nüfus Sayımı Hazırlıkları", *BCA*, Fon Kodu: 030,10 Yer No: 24.137.3

Yapılan tecrübe sayımları ve numara koyma işlerinden sonra, en geç Eylül 1935 tarihine kadar, en fazla 200 nüfus bulunabilecek sayım bölgelerinin tespitine başlanmıştır. Sayım bölgelerinin tespitinde nüfus sayısının yanında, bina ve binaların aralarındaki mesafenin bir sayım memurunun, sayım günü akşamına kadar, kolaylıkla vazife görebilmesini de göz önüne alınmıştı. Her mıntıkaya bir sayım memuru ve dört mıntıkaya bir kontrol memuru tayin edilmiştir. Bazı az nüfuslu köylerde kontrol memuru tayinine gerek duyulmamış ve bu gibi yerlere tek bir sayım memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca bu gibi yerlerde sayımın belli olan tarihten bir hafta öncesinde başlamasına müsaade edilmiştir. İstanbul, İzmir ve Ankara şehirlerinde, umumi faaliyetleri uzun süre bekletmemek için, sayım bölgeleri en çok 75 nüfusu içeren bina sayısı ile sınırlı tutulmuştur. Yeterli sayıda sayım memuru sağlayan bazı illerde de bu usul takip edilmiştir. “Sayım için *İstanbul’un 34 nahiyesi 8,035 mıntıkaya ayrılmıştır. Bu mıntikalarda birer sayım memuru ve her beş memurun başında da birer kontrol memuru vardır.*”⁵⁹

Yurt genelinde yapılan tüm bu hazırlıklar sonrası sayım günü, saat sekizde başlayan sayım işi, saat on yediye kadar devam etmiş, sayım memurları bütün binaları birer birer ziyaret ederek, nüfusu sayım defterlerine yazmışlardır. Bu saatler içinde halkın dışarı çıkmasına izin verilmemişti. Tren, posta, telgraf, itfaiye, zabıta; su, elektrik, havagazı gibi müesseselerin çalışanları, yaptıkları işlerin aciliyeti nedeniyle, evlerinden çıkmalarına izin verilmişti.⁶⁰

Nüfus sayımında sorulan sorular için bir iki değişiklik dışında, aynı soru cetveli kullanılmıştır. Harf devrimi sonrası, devriminin halk üzerindeki etkisini ölçmekte göz önüne alınarak, 1935’de “*Daimi ikametgâh*” çıkarılarak, “*ikinci dil*” ve “*yeni harflerle yazmak bilir mi?*” sorusu ile “*okuma bilir mi?*” sorusu “*yeni harflerle okuma bilir mi?*” sorusu olarak değiştirilmiştir.⁶¹

1-1935 Nüfus Sayımında Kars Nüfusu ve Cinsiyet Dağılımı

1927 tarihinde yapılan ilk genel nüfus sayımına göre; Türkiye’nin toplam nüfusu 13.660.275 kişidir. Km²’ye düşen insan sayısı 17’dir. 1935 nüfus sayımında ise 16.158.018’dir. Km²’ye düşen insan sayısı da 21’e yükselmiştir. Avrupa Türkiye’inde 1927 sayımına göre 1.040.669 kişi yaşarken

59 Çakmak, *agm.*, s. 108

60 “Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi”, *1935 Genel Nüfus Sayımı*, I, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., İstanbul, 1936, s. 28

61 Çakmak, *agm.*, s. 108

1935 nüfus sayımı verilerine göre 227.084 kişi artarak bu rakam 1.267.753 kişi olmuştur. Asya Türkiye'sinde ise 1927 yılında 12.607.601 kişi yaşarken 1935 yılına gelindiğinde 2.282.664 farkla bu rakam 14.890.265'e yükselmiştir.⁶²

Uzun yıllar devam eden savaşların artık sona ermiş olması nüfus artışını çok önemli oranda etkilemiştir. 8 yıllık bir süre zarfında 2.509.748 kişilik toplam nüfus artışı yaşanmıştır.

1927 yılı nüfus verilerine göre Kars ve ilçelerinin toplam nüfusu 204.846 kişidir. 1935 yılında ise bu rakam 305.536'ya yükselmiştir. 100.690 kişilik nüfus artışı olmuştur.

50.702 kişi Kars şehir merkezinde yaşarken, 30.913 kişi Ardahan'da, 33.466 kişi Arpaçay'da, 19.551 kişi Çıldır'da, 27.406 kişi Göle'de, 31.273 kişi Iğdır'da, 21.703 kişi Kağızman'da, 27.041 kişi Posof'ta, 50.621 kişi Sarıkamış'ta 12.860 kişi de Tuzluca'da olmak üzere 1935 nüfus sayımında 305.536 kişi tespit edilmiştir.⁶³

1927 nüfus sayımına göre 204.849 kişilik nüfusun 108.803'ünü erkekler, 96.043'ünü de kadınlar oluşturmaktaydı. 1935 resmi nüfus verilerinde 160.757 erkek ve 144.779 kadın olduğu görülmektedir.⁶⁴

Uzun yıllar devam eden ve sürekli insan kayıplarına neden olan savaşların artık sona ermiş olması yukarıda da belirttiğimiz üzere nüfus artışında çok önemli etkiye sahiptir. Özellikle askerlikle yükümlü erkek nüfus, süregelen savaşlar nedeniyle yaşanan kayıplarla beraber düzenli bir artış gösterememekteydi.

2-Doğum Yerleri İtibariyle Kars Nüfusu

1927 nüfus sayımında olduğu gibi, 1935 nüfus sayımında da hemen hemen aynı türde sorular insanlara yöneltilmiş ve tablolar oluşturulmuştur. Doğum yerleri itibariyle Kars nüfusu resmi istatistiğine baktığımız zaman, Türkiye'de doğan nüfusun % 76'sı, 122.221 kişi yaşadığı yerde dünyaya gelmiştir. Kars vilayetinin başka bir kazasında doğanlar %7,5- 11.997 kişidir. Türkiye'de fakat başka vilayetlerde doğup Kars'a yerleşenlerin oranı sadece %9,5 mevcudu ise 11.997 kişidir. Bu kategoride değerlendirilenler 149.420

62 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, Kat'i Nüfus Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935, *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, Hüsütabiyyat Matbaası, Cilt 60, İstanbul, s. 5

63 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s.13

64 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, *Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti*, 20 İlkteşrin 1935, Cilt 35, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 5

kişi ile toplam nüfusun %93'üne denk gelmektedir. Ecnebi memleketlerde doğanlar ise 11.337 kişidir ve nüfusun %7,0 oranındadır.⁶⁵

Ecnebi memleketlerde doğanlara bir göz atacak olursak, 1927 verilerinde olduğu gibi yine en fazla Rusya doğumlular mevcuttur. 1.183 erkek ve 1.232 kadın toplamda da 2.415 kişi Rusya sınırlarında doğup Kars'ta yaşayanlar olarak görülmektedir. Bu kadar fazla insanın Rusya doğumlu olmasının nedeni 1877/78 Osmanlı-Rus harbi (93 Harbi) ve I. Cihan Harbi nedeniyle Kafkaslardan Anadolu'ya geçip bu bölgelere yerleşmek zorunda kalan insanlardır.

1927 yılında ülkemize 504.964 kişi dışardan gelirken, 149.851 kişi de Anadolu topraklarından ayrılmıştır. 1935 yılında ise 207.350 kişi Türkiye'ye gelirken ülkeden ayrılan göçmen olmamıştır.⁶⁶

Diğer ülke doğumlulara bakacak olursak, İran: 60 erkek 35 kadın toplam 95 kişi, Irak: 4 erkek 2 kadın toplam 6 kişi, Suriye 5 erkek 6 kadın toplam 11, Yugoslavya: 14 erkek, 11 kadın toplam 25 kişi, Yunanistan: 17 erkek, 10 kadın toplam 27 kişi, Bulgaristan: 5 erkek, 6 kadın toplam 11 kişi, Arnavutluk sadece 2 erkek, Avusturya sadece 1 kadın, Filistin sadece 1 erkek, İtalya sadece 2 kadın, Hicaz 1 erkek ve meçhul başlığı altında 10 erkek 3 kadın olmak üzere 13 kişi görülmektedir.⁶⁷

3-Mesleki Faaliyet Dalları İtibariyle Kars Nüfusunun Özellikleri

Bir yerleşim biriminin ekonomik faaliyet dallarında sahip olduğu meslekler ile bir anlamda bölgenin sahip olduğu ekonomik gelişmişlik düzeyi ve bölge ekonomisinin hangi faaliyetlere yoğunlaştığı hakkında ciddi veriler elde edilebilmektedir. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik alanlarda da bir takım kalkınma programları uygulamaya koymuştur. Savaşlar dolayısıyla dibe vurmuş ekonomiyi yeniden canlandırmak, insanlar için istihdam alanları oluşturmak en zor atılımların başında gelmekteydi. Atılan adımlar ve bu adımlar neticesinde nerelere gelineğini görmek için 1927 ve 1935 nüfus sayımlarındaki veriler bize bazı fikirler verebilmektedir.

Öncelikle 1927 verilerine bakacak olursak, bölgenin iklimi ve doğa şartlarının bir sonucu olarak en fazla insanların istihdam sağladığı alan ziraat

65 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 88

66 Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme idaresi Dergisi*, C.III/4, Aralık 1970, s. 17

67 *Kat'i ve Mufasssal Neticeler Kars Vilayeti*, s. 28

alanıdır. Osmanlı Devleti döneminde de ziraatla uğraşan insanlar bu ekonomik faaliyetlerine kurtuluş savaşının ardından devam etmek durumundadırlar. 44.437 erkek 25.833 kadın, toplamda 70.270 kişi aktif olarak zirai işlerle meşguldürler.

İkinci olarak en fazla insanın istihdam edildiği meslek gurubu ticarettir. 4.422 erkek 11 kadın ve toplamda 4.433 kişi ticaretle uğraşmaktadır.

1927 nüfus sayımı verilerine göre bölgede istihdam edilen insanların en yoğun olduğu üçüncü kategoride ordu mensubu olanlar dikkat çekmektedir. Kadının olmadığı ve 3.062 erkeğin bulunduğu görülmektedir.

Diğer meslek guruplarında ise görünüm şu şekildedir: 751 erkek 75 kadın, toplamda 826 kişi endüstri alanında varlık göstermektedir. Ziraat alanından sonra ikinci olarak en fazla kadın bu gurubun içerisinde yer almaktadır. 709 erkek ve 7 kadın toplam 716 memur mevcuttur. PTT'de 473 erkek varken kadın bulunmamaktadır.

Kars ve çevresinde 1927 verilerine göre, 69 erkek hakim varken, Posof ilçesinde sadece 1 kadın hakime rastlamaktayız. 220 erkek 17 kadın toplam 237 kişi serbest meslek gurubunda, 1.110 erkek 27 kadın toplamda 1.137 kişi de muhtelif meslek gurubunda bulunmaktadır.⁶⁸

1935 nüfus verilerinde ise toplam Kars nüfusunun %50,2'si, 80.656 kişi toprak mahsulleri alanında istihdam edildiği görülmektedir. 1927 verileriyle kıyaslandığında 10.000'den fazla insanın bu alanda uğraşmaya başladığı görülmektedir.

%1.6'lık oranda 2.701 kişi ise sanayi ve küçük sanatlar başlığı altında gösterilmektedir. 1927 verilerinde yukarıda görüldüğü gibi bu alanda toplamda 826 kişi görülmektedir.

Ticarette uğraşanlar %1,2 ile 1.949 kişidir. Ticaretle uğraşanların oranı 1927 yılına göre aşağılara düşmüştür. Bunu da diğer meslek faaliyetlerine kaydırılmış olması ile izah edilebilir. Nakliye ve muvasala başlığı altında %0.5 oranı ile 763 kişi, umumi idare ve hizmetler, serbest meslekler kategorisinde %7.3 oranı ile 11.798 kişi, ev iktisadiyatı ve şahsi hizmetler kategorisinde %0.2 oranı ile 260 kişi görülmektedir. Mesleksiz, mesleği meçhul veya gayri muayyen başlığı altında ise %39 oran ve 62.630 kişi görülmektedir.⁶⁹

68 TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Hüsniyatıbaat Matbaası, Ankara, 1929, s. 196-197

69 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 124

4- Maluliyetlere (Sakatlıklara) Göre Kars Nüfusu

İlk kez 1927 nüfus sayımında dikkat edilen, ondan öncesinde üzerinde durulmayan maluliyetlerin belirlenmesi 1935 nüfus sayımında da göz önünde tutulmuştur. Kars nüfusunun % 98'inin sağlam olduğu gayet net bir şekilde görülebilmektedir.

1935 yılı resmi nüfus istatistiklerine göre erkek nüfusun %98.6'sı 157.549 kişi sağlamdır. %2.0 ile 3.208 kişi sakat olarak belirtilmektedir. Kadınlarda ise %98.7 ile 142.855 kişi sağlam, %1.3 ile 1.924 kişi ise sakat olarak belirtilmiştir. Bunların ne tür sakatlıklar olduklarına göz atacak olursak: 27 erkek, 24 kadın toplam 51 kişi kör olarak gösterilmektedir. 42 erkek, 15 kadın toplam 57 kişi bir kolu çoluk, 47 erkek, 25 kadın 72 kişi bir ayağı total, 9 erkek 3 kadın 12 kişi iki ayağı topaldır. 18 erkek 7 kadın toplam 25 kişi sağır, 1 erkek 2 kadın toplam 3 kişi kambur, 2 erkek 6 kadın toplam 8 kişi kötürüm, 1 erkek ve kadın toplam iki kişi de sair sakatlıklar olarak belirtilmektedir.⁷⁰

5-Nüfusun Yaş Gurupları ve Medeni Hal İtibariyle Ayrılışı

1935 nüfus sayımına göre erkelerde durum şu şekildedir: 97.354 erkek bekar, 61.050 erkek evli, 2.069 kişi dul, 89 kişi boşanmış, 195 kişi de meçhul olarak gösterilmektedir. Kadınlarda ise: 76.510 kadın bekar, 57.985 kadın evli, 9.948 dul, 173 boşanmış, 163 kişi de meçhul kategorisinde yerini almıştır.⁷¹

Biraz dikkatlice bakıldığında rahatlıkla şunu görebilmekteyiz. Kadınlarda en fazla dul kalanların yaş ortalamaları 30 ile 55 yaş aralığındadır. Savaşlar sona ermiş olsa da etkileri ve izleri halen daha toplumda gözlenebilmektedir.

1927 nüfus sayımına göre: 1 yaşından küçük 8.584 kişi, 1-2 yaş arası 18.065 kişi, 3-6 yaş arası 30.302 kişi, 7-12 yaş arası 28.840 kişi, 13-19 yaş arası 24.556 kişi, 20-45 yaş arası 65.209 kişi, 46-60 yaş arası 16.386 kişi, 61-70 yaş arası 7.188 kişi, 71 yaş ve üzeri 4.982 kişi ve bununla beraber yaşlı meçhul olan 734 kişi kayıtlara geçmiştir.⁷²

1927 nüfus sayımından sekiz yıl sonra yaş guruplarına bakacak olursak, biten savaşlar ve hayatın normale dönmüş olması, evlilik oranlarını artırmış, bu da doğum oranlarına yansımıştır.

0-4 yaşa arası 29.247 kişidir. Yukarda görüleceği üzere 1927 nüfus

70 *Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti*, s. 35

71 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 56

72 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 26

sayımında bu yaş aralığında yaklaşık yirmi yedi bin kişi mevcuttur. 5-9 yaş arası 27.030 kişi, 10-14 yaşa arası 17.484 kişi, 15-19 yaş arası 14.449 kişi, 20-24 yaş arası 16.615 kişidir. Ve buraya kadar olana 0-25 yaşa aralığı gurubu toplam nüfusun %61.4'ünü oluşturmaktadır. 25-29 yaş arası 9.818 kişi görülmektedir. Bu yaş sınırından itibaren oranlarda çok belirgin bir şekilde düşüş görülmektedir. 30-34 yaş arası 6.265 kişi, 35-39 yaşa arası 6.746 kişi, 40-44 arası 6.897 kişi, 45-49 arası 5.978 kişi görülmektedir. Buraya kadar olan kısımda %29.6'lık bir oran teşkil etmektedir. 50 ile 95 ve üzerinin arasında ise ortalama 20.000 kişi mevcuttur ve bu kısımda sadece %9 gibi küçük bir orana denk gelmektedir.⁷³

Bu rakamlar doğrultusunda çok rahat bir şekilde Kars'ın genç bir nüfus yapısı olduğunu ve bir yüksek hızda artış olduğunu söyleyebiliriz.

6-Nüfusun Yaş ve Tahsil İtibariyle Ayrılışı

1927 genel nüfus sayımı verileri itibariyle Türkiye'nin toplam nüfusu içerisinde 1.111.496 kişi okuma-yazma bilirken, bu rakam toplam nüfus içerisinde %8 gibi çok düşük bir orana denk gelmektedir. Buna karşılık dönemin Türkiye geneli nüfusu içerisinde 12.517.992 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir.⁷⁴

1935 yılında ise okur-yazarlık oranında önemli bir artış söz konusudur. Erkeklerde 1.847.183 kişi kadınlarda ise 670.695 kişi okuma yazma bilmektedir. Toplamda ise 2.517.878 kişi olarak kayıtlara geçirilmiştir.⁷⁵

Vilayetler itibariyle Türkçe ve sair dillere göre okuma-yazma bilenler başlığı altında da bilgi sunulmaktadır. Buna göre Kars vilayetinde 1935 yılı verilerine göre Türkçe okuma bilenler 23.998 kişidir ve genel nüfusun %19.4'ünü teşkil etmektedir. Türkçe okuma-yazma bilmeyenler ise 99.589 kişidir ve %80.4 lük bir oranı oluşturmaktadırlar.

Sair dillerde okuma-yazma bilenler 2.531 kişi ve %6.8'lik bir oran oluştururken, bilmeyenler 34.639 kişi ve %93.2'lik bir orana sahiptirler.⁷⁶

7-Ana Lisanı İtibariyle Kars Nüfus Özellikleri

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre anadil olarak Türkçe'yi belirtenler 11.777.810 kişi ve bu rakamın toplam nüfusa oranı % 86.42'dir. Anadili

73 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 37

74 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 46

75 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 100-101

76 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 103

olarak Kürtçe'yi belirtenler 1.184.446 kişi olurken toplam nüfusa oranı % 8.69'dır.⁷⁷

1935 sayımında Türkçe konuşanların miktarında çok büyük bir artış görülmektedir. 1927'de 11.777.810 kişi olan Türkçe bilen nüfus, toplamda 123.587 kişiye yükselmiştir. İkinci sırada en fazla konuşulan lisanlar sıralanmasında yine Kürtçe gelmektedir. 35.938 kişiye ulaşmış ve önemli bir artış göstermiştir.

Diğer dillere bir göz atarsak: 280 kişi Çerkezce, 128 kişi Acemce, 97 kişi Lazca, 28 kişi Almanca, 35 kişi Gürcüce, 10 kişi Ermenice, 7 kişi Arapça, 5 kişi Tatarca, 2 kişi Filamanca, 1 kişi Arnavutça, 1 kişi Lehçe, 80 kişi de sair diller olarak belirtilmiştir.⁷⁸

1927 istatistiklerinde olan ama 1935'te olmayan tek lisan 23 erkek 6 kadın toplamda 29 kişinin konuştuğu Yahudice'dir.

Sonuç

Kars nüfusu üzerine yapılmış olan cumhuriyet dönemi sayımlarından yola çıkılarak yapılan bu araştırmada görüldüğü üzere nüfus çeşitli kategorilere bölünerek incelenmiştir. Nüfus Sayısı, kadın erkek sayısı, konuşulan diller, engelli sayısı, eğitim düzeyleri, doğum yerleri, dinsel yapı özellikler, meslekleri, nüfusun yaş grupları, medeni durumları sayımlar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Böylece Kars'ın Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus potansiyeli ne derecededir ve sonuçların ortaya koyduğu tabloda daha sonraki yıllarda nasıl değerlendirilmelidir, bu ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılan sayımlardan sonra Kars nüfusunun ekonomik düzeyi de belirtilmiştir. 1938 yılında Kars nüfusunun ekserisi çiftçidir. Sanayi hayatı yok denecek kadar azdır. Ayrıca mesleksiz olanların sayısı da oldukça fazladır. Kars Gazetesi 30 Temmuz 1938 tarihli nüshasında Kars nüfusundan bahsederek; ırk bakımından Türklerin çoğunlukta olduğunu, bölgenin uzun süre istila geçirmesine rağmen görünürde bu işgallerin etkili bir tesir bırakmadığını, sosyal hayatta İran ve Rus etkisinin görüldüğü ancak en fazla Anadolu'ya gelen Oğuz boylarının vermiş olduğu yer ve köy isimlerinin kullanıldığı görülmektedir.⁷⁹

Kars Nüfusu üzerinde bu inceleme yapılırken göz ardı edemeyeceğimiz bir gerçek daha mevcuttur. O da 1940'lı yıllara kadar bu bölgenin ve özellikle

77 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 74

78 *İdari ve Coğrafi Taksimat İtibariyle Nüfus*, s. 68

79 *Kars Gazetesi*, 30 Temmuz 1938, Sayı: 664.

Kars'ın Kafkasya'dan almış olduğu göçtür. Dışarıdan gelen bu göçlerle birlikte, Kars'ın, Anadolu'nun iç bölgelerine de oldukça fazla göç verdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu hareketlilik sayesinde Kars nüfusu sürekli bir değişim göstermiştir.

EKLER:

Ek 1: Sosyal Müesseseler

19. Yüzyıl sosyal müesseseleri günümüze kıyasla oldukça sınırlıdır. 1871 tarihli salnameye göre Kars Sancağında bulunan sosyal müesseseler ile dükkan ve hane sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Gayrimüslim nüfusa paralel olarak şehir merkezinde ve diğer kazalarda kiliselere rastlanmaktadır. Bunlar dışında han ve hamamlar da mevcuttur.⁸⁰

Esami-i Kaza ve Nevahi	Mekاتب-i Sıbyaniye		Kilise	Medrese	Cami	Hamam	Han	Dükkan	Hane
	Hrst.	İslam							
Kars Kazası	0	0	6	20	40	4	4	624	4.208
Şüregel Kazası	0	0	10	0	10	0	1	0	1.300
Zaruşad Kazası	0	0	0	0	15	0	0	0	1.070
Kağızman Kazası	0	0	6	0	3	1	1	49	1.285
Yekün	0	0	22	20	68	5	6	673	8.763

1873 tarihli salnameye göre Kars dâhilinde bulunan müesseseler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Burada dikkati çeken Sıbyan Mektepleri ile Kars merkezdeki Rüşdiye Mektebidir.⁸¹

80 EVSH. 1288, s. 149.

81 EVSH. 1290, s. 150.

Esami-i Kaza ve Nevahi	Mekatib-i Sıbyaniye		Hamam	Han	Kilise	Medrese	Mekatib-i Rüşdiye	Camiler	Dükkan	Hane
	Hrs.	İslam								
Kars Kazası	0	20	4	6	7	20	1	40	804	3.755
Şüregel Kazası	0	10	0	2	17	0	0	10	2	1.500
Zaruşad Kazası	0	0	0	0	0	0	0	15	0	895
Kağızman Kazası	0	4	1	1	6	0	0	3	53	725
Yekün	0	34	5	9	30	20	1	68	859	6.875

1874 tarihli salnameye göre sosyal müesseseler ile dükkân ve hane sayısı aşağıdaki tablodaki gibidir.⁸²

Esami-i Kaza ve Nevahi	Mekatib-i Sıbyaniye		Hamam	Han	Kilise	Medrese	Mekatib-i Rüşdiye	Camiler	Dükkan	Hane
	Hrs.	İslam								
Kars Kazası	0	20	4	6	7	20	1	40	804	3.755
Şüregel Kazası	0	10	0	2	12	0	0	10	2	1.500
Zaruşad Kazası	0	0	0	0	0	0	0	15	0	1.070
Kağızman Kazası	0	4	1	1	6	0	0	3	53	725
Yekün	0	34	5	9	25	20	1	68	859	6.875

1876 tarihli salnameye göre sosyal müesseseler ile dükkân ve hane sayısı aşağıdaki tablodaki gibidir. Bu salnamede ilk kez Hıristiyan ahalinin çocuklarının da gidebileceği Sıbyan Mektepleri açılmıştır.⁸³

82 EVSH. 1291, s. 150.

83 EVSH. 1293, s. 148.

Esami-i Kaza ve Nevahi	Mekatib-i Subyaniye		Hamam	Han	Kilise	Medrese	Mekatib-i Rüşdiyye	Camiler	Dükkan
	Hrs.	İslam							
Kars Kazası	4	20	5	6	7	38	1	40	943
Şüregel Kazası	1	8	0	1	23	10	0	10	3
Zaruşad Kazası	0	6	0	0	0	0	0	15	0
Kağızman Kazası	4	14	1	1	6	8	0	5	52
Yekûn	9	48	5	8	36	56	1	70	998

Ek 2: 1927 Nüfus Sayımına göre Kars'ta konuşulan ana lisanları gösteren tablo.⁸⁴

KADRO
CADRE IV

Vilâyet itibarile icmal - Récapitulation par vilayets
Nüfusun ana lisanı itibarile inkişası
Répartition de la population d'après les langues maternelles

VİLÂYETLER Vilayets	Cins- set İnsan	LİSANLAR — Langues														
		Türk- çe	Rum- ca	Erme- nice	Fran- sızca	İtal- yanca	İngi- lizce	Arap- ca	Acem- ce	Yahu- dice	Çer- kesçe	Kürtçe	Tatar- ca	Arma- vutca	Bul- garca	Sair ve meç- hul lisanlar
		Tur- que	Grec- que	Armé- nienne	Fran- çaise	Itali- enne	An- glaise	Arabe	Per- sane	Yud- disch	Çirak- sienne	Kürde	Tar- tare	Alba- naise	Bul- gare	Autres ou inconnue
Kars	E	85,743	—	10	—	—	—	1	104	23	2,22,108	202	1	2	607	
	K	74,440	—	11	1	—	—	—	7	6	155,20,837	182	2	—	593	
YEKÛN-Total		160,192	—	21	1	—	—	1	111	29	157,42,945	384	3	2	1,000	

84 Umumi Nüfus Tahriri, s. 68.

Ek 3: 1927 Nüfus Sayımında Kars nüfusunun hali medeni ve yaş gruplarını gösteren tablo.⁸⁵

KADRO I
CADRE

Vilâyet itibarıyla icmal - *Récapitulation par vilayets*
Nüfusun hali medeni, ve yaş grupları itibarıyla tahsası
Répartition de la population d'après l'état civil, et les groupes d'âges

VİLÂYETLER Vilayets	Cinsiyet Sexes	Nüfus mevkide Population présente	HALİMEDENİ Etat civil					YAŞ GRUPLARI — Groupes d'âges										
			Bekâr Célibataires	Evlî Mariés	Dul Veufs	Boş Di- vorçés	Mes- bul Incon- nu	1 Ya- şından küçük Noms de 1 à	1 ^{ve} 2 ^e	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71 ve +	Yaş meç- hul Age incon- nu	
Kars	E	108,803	63,076	44,097	1,419	87	124	5,004	10,158	16,388	16,586	14,257	31,255	8,114	4,103	2,360	616	
	H	96,043	47,999	40,653	7,204	120	62	3,580	7,907	13,914	12,254	10,319	33,974	8,272	3,083	2,622	118	
YEKÜN-Total		204,846	111,075	84,750	8,623	207	186	8,584	18,065	30,302	28,840	24,576	65,229	16,386	7,186	4,982	734	

Ek 4: 1927 Nüfus Sayımına göre Kars nüfusunun meslekler itibarıyla dağılımını gösteren tablo.⁸⁶

KADRO II
CADRE

Vilâyet itibarıyla icmal - *Récapitulation par vilayets*
Nüfusun meslekler ve tahsil itibarıyla tahsası
Répartition de la population d'après les professions et l'instruction

VİLÂYETLER Vilayets		MESLEKLER — Professions										Meslekleri veya mesleği meçhul Sans profession ou profession inconnue	Okunak bilen ve bilim öğren- mişler Sçavoir lire	
		Zirai Agricoles	Sinai Indus- trielles	Ticari com- merciales	Ser- best libé- rales	Memur Fonc- tion- naires	Hakimler Magis- trature	Ordu Armée	P. T. T. P. T. T.	Muh- tefil diver- ses	Meslekler yekünü Total des professions		Bilen Où	Bilme- yen Non
Kars	E	44,437	751	4,482	220	709	69	3,062	473	1,110	55,253	53,550	5,107	103,658
	H	25,833	75	11	17	7	1	—	—	27	25,971	70,072	771	95,272
YEKÜN-Total		70,270	826	4,493	237	716	70	3,062	473	1,137	81,224	123,622	5,878	198,930

85 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 26.

86 *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 197.

Ek 5: 1927 Nüfus Sayımına göre Kars nüfusunun dinler ve maluliyetler itibarıyla dağılımını gösteren tablo.⁸⁷

KADRO III
CADRE

Vilâyet itibarıyla icmal - Récapitulation par vilâyet
Nüfusun dinler ve maluliyetler itibarıyla inkısaamı
Répartition de la population d'après les religions — Relevé des infirmités

VİLÂYETLER Vilayets	Cinsi- yet Sexe	DİNLER — Religions										MALULİYETLER — Infirmités					
		İslam Mu- sul- mans	Kato- lik Catho- liques	Protis- tan Protes- tante	Orto- doks Ortho- doxes	Erme- ni Arme- niens	Hris- tian Chre- tiens	Muse- vi Israe- lites	Sair dinler Autres religions	Dinsiz veya dinî meçhul Religion inco- nue ou sans	Malu- liyet- siz Sans infirmités	Kör Aveu- gés	Sagır dilsiz Sour- muets	Topal Étalé pieds des genoux	Çotlak Man- chots	Kan- bur Ez- sus	Sair maluliyetler Autres infirmités
Kars	E H	108,492	13	4	67	1	72	1	213	—	107,896	172	130	170	34	14	687
	K F	95,615	3	10	83	12	48	—	267	5	95,590	116	39	98	11	2	187
YEKÜN-Total		204,047	16	14	150	13	120	1	480	5	203,186	288	169	268	45	16	874

Ek 6: 1935 Nüfus Sayımında Kars nüfusunu gösteren tablo.⁸⁸

1. Kazalar, şehir, nahiye ve köyler itibarıyla nüfus miktarı, mesahal sathıye, nüfus kesafeti, cinsiyet nisbetleri
Population par districts, villes, communes et vilâges, éendus territoriale, densité de la population, proportion par sexe

Kazalar Districts	Şehirde — Villes			Nahiye ve köylerde Communes et villages			Yekün — Total			Mesahal sathıye K Superficie	Nüfus kesafeti Demand
	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total		
Merkez kazası District central	11 180 61.9	6 879 38.1	18 059 100.0	16 633 51.0	16 010 49.0	32 643 100.0	27 813 54.9	22 889 45.1	50 702 100.0	2 280	22
Nisbet — Proportion %											
Ardahan	1 714 59.9	1 146 40.1	2 860 100.0	14 186 50.6	13 867 49.4	28 053 100.0	15 900 51.4	15 013 48.6	30 913 100.0	980	32
Nisbet — Proportion %											
Arpaçay	255 47.6	281 52.4	536 100.0	17 113 52.0	15 817 48.0	32 930 100.0	17 368 51.9	16 098 48.1	33 466 100.0	1 150	29
Nisbet — Proportion %											
Çıldır	391 58.4	278 41.6	669 100.0	9 465 50.1	9 417 49.9	18 882 100.0	9 856 50.4	9 695 49.6	19 551 100.0	1 840	11
Nisbet — Proportion %											
Göle	431 53.1	380 46.9	811 100.0	13 333 50.1	13 262 49.9	26 595 100.0	13 764 50.2	13 642 49.8	27 406 100.0	1 950	14
Nisbet — Proportion %											
İğdir	4 041 60.0	2 696 40.0	6 737 100.0	12 681 51.7	11 855 48.3	24 536 100.0	16 722 53.5	14 551 46.5	31 273 100.0	2 105	15
Nisbet — Proportion %											
Kağızman	3 098 57.3	2 313 42.7	5 411 100.0	8 260 50.7	8 032 49.3	16 292 100.0	11 358 52.3	10 345 47.7	21 703 100.0	2 880	8
Nisbet — Proportion %											
Posof	615 51.9	569 48.1	1 184 100.0	13 935 50.4	12 822 49.6	25 857 100.0	13 650 50.5	13 391 49.5	27 041 100.0	625	43
Nisbet — Proportion %											
Sarıkamış	5 730 74.3	1 978 25.7	7 708 100.0	21 923 51.1	20 990 48.9	42 913 100.0	27 653 54.6	22 968 45.4	50 621 100.0	2 730	19
Nisbet — Proportion %											
Tuzluca	763 60.7	495 39.3	1 258 100.0	5 910 50.9	5 692 49.1	11 602 100.0	6 673 51.9	6 187 48.1	12 860 100.0	840	15
Nisbet — Proportion %											
Yekün — Total	28 218 62.4	17 015 37.6	45 233 100.0	132 539 50.9	127 764 49.1	260 303 100.0	160 757 52.6	144 779 47.4	305 536 100.0	17 380	18
Nisbet — Proportion %											

87 Umumi Nüfus Tahriri, s. 54.

88 Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti, s. 54.

Ek 7: 1935 nüfus sayımına göre Kars'ta konuşulan lisanları gösteren tablo.⁸⁹

Tahsil — Instruction	Mutlak rakamlar Chiffres absolus			Nisbet — Proportion %		
	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total
Ana lisanları <i>Langues maternelles</i>						
Türkçe — Turque	112 818	102 170	214 988	75.4	74.1	74.8
Acemce — Persane	127	172	299	0.1	0.1	0.1
Almanca — Allemande	27	25	52	0.0	0.0	0.0
Arapça — Arabe	4	—	4	0.0	—	0.0
Arnavutça — Albanaise	1	—	1	0.0	—	0.0
Cekoslovakya — Tchecoslovaquie	—	1	1	—	0.0	0.0
Çerkezce — Circassienne	274	259	533	0.2	0.2	0.2
Ermenice — Arménienne	10	2	12	0.0	0.0	0.0
Filanca — Flamande	2	3	5	0.0	0.0	0.0
Gürcüce — Géorgienne	25	—	25	0.0	—	0.0
Kürtçe — Kurde	35 611	34 688	70 299	23.8	25.2	24.5
Lâzca — Laze	94	14	108	0.1	0.0	0.0
Ruşça — Russe	500	476	976	0.3	0.3	0.3
Tatarca — Tartare	4	1	5	0.0	0.0	0.0
Yahudice — Yiddisch	—	1	1	—	0.0	0.0
Saire — Autres	80	88	168	0.1	0.1	0.1
Yekün — Total	149 577	137 900	287 477	100.0	100.0	100.0

Ek 8: 1935 Nüfus Sayımı verilerine göre Kars'ta sakatlıkları gösteren tablo.⁹⁰

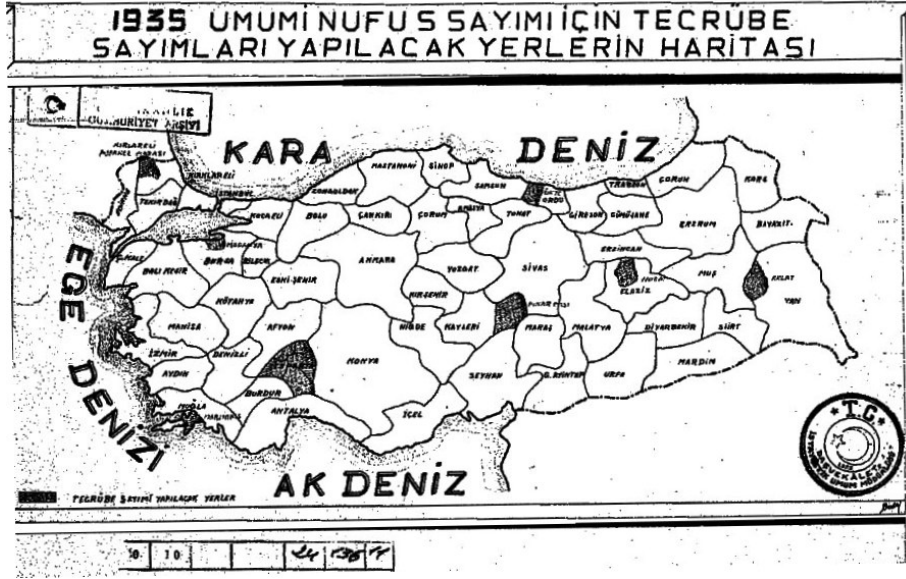
2. Sakatlıklar yekünü — Total des infirmités

Sakatlıklar Infirmités	Mutlak rakamlar Chiffres absolus			Nisbet — Proportion %		
	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total	Erkek Hommes	Kadın Femmes	Yekün Total
Kör — Aveugle	27	24	51	18.4	28.2	22.0
Bir kolu çolak — Manchoit d'un bras	42	15	57	28.6	17.6	24.5
İki kolu çolak — Manchoit de deux bras	—	2	2	—	2.4	0.9
Bir ayağı topal — Boiteux d'une jambe	47	25	72	32.0	29.4	31.0
İki " — Boiteux de deux jambes	9	3	12	6.1	3.5	5.2
Sağır — Sourds-Muets	18	7	25	12.2	8.2	10.8
Kanbur — Bossu	1	2	3	0.7	2.4	1.3
Kötürüm — Paralytique	2	6	8	1.3	7.1	3.4
Müteaddit — Plusieurs infirmités	—	—	—	—	—	—
Sair sakatlıklar — Autres infirmités	1	1	2	0.7	1.2	0.9
Yekün — Total	147	85	232	100.0	100.0	100.0

89 Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti, s. 53.

90 Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti, s. 35

Ek 9: 1935 Nüfus sayımı öncesi çıkarılan kanun gereğince umumi nüfus sayımı için tecrübe sayımlarının yapılacağı yerleri gösteren harita.⁹¹

91 BC4, Fon Kodu: 030 10, Yer No: 24. 136. 11.

